

Konu: Ruhsal İnsan

Yazı: 17

Özgür İrade Hakkında

Doç. Dr. Haluk Berkmen

Özgür irade konusu eskiden beri çok tartışılan bir konudur. İslam düşünürleri bu konuda iki türlü irade tanımlamışlardır. **1. Külli irade ve 2. Cüzi irade**. Külli irade insana ait olmayıp daha üst düzeyde bir varlığın iradesidir. İslam inancında buna "Allah" adı verilmiş ve Allah'ın her şeyi bildiği ve gördüğü, dolayısıyla her şeyi her an etkileyebileceği ve değiştirebileceği görüşü hâkimdir. Bu inanç tamamen *ütöpic* ve kanıtlanamaz olduğundan üzerinde düşünerek bir sonuca varmak mümkün değildir. Şu halde "külli irade" konusu inanç düzeyinde kalmak zorundadır. Bizi ilgilendiren durum cüzi iradenin var olup olmadığıdır.

Özgür (cüzi) irade konusuna girmeden önce klasik fiziğin iki önemli ilkesini incelemek gerekir. Bunlar **Pozitiflik** ve **Belirlilik** ilkeleridir. Klasik bilimin şartladığı insan türü her olguyu ölçmek ve sayısal olarak belirlemek saplantısına düşmüştür. Ölçmenin bir sonucu da *"aynı şartlar altında tekrarlanan her deney daima aynı sonuçları verir"* şeklinde belirtilen Belirlilik (Determinizm) ilkesidir. Her ne kadar teknik söz konusu olduğunda ölçüm kaçınılmaz olsa da çok küçük cisimler (atom ve çekirdek) veya çok büyük cisimler (galaksi ve nebüla) düzeyinde ölçüm yapmak anlamını kaybetmekte hatta imkansız olmaktadır. İnsan ilişkilerinde de ölçüm geçerli değildir. Sevgiyi, aşkı veya kını nefreti sayıya dökmek mümkün müdür? Kuantum kuramı belirli ölçüm yerine "olası ölçüm" kavramını kabul eder. Kuantum Kuramı der ki: "Bir olayın oluşma olasılığı Kuantum dalga fonksiyonunun karesi ile orantılıdır" (**the probability of an outcome is the modulus squared of the quantum amplitude**). Fakat aynı zamanda tüm olasılıkların toplamı bire eşittir der. Bunun anlamı biz oluşabilecek tüm durumları önceden biliyoruz demektir. Keza olasılık hesabında daima $\sum_i P(i) = 1$ şartı koşulur. Örneğin zarın altı yüzü vardır ve herhangi bir yüzün üste gelme olasılığı altıda birdir. Bunun dışında bir olasılık kabul etmez. Bunun anlamı söz konusu sistemin kapalı olduğudur. Yani tüm olasılıklar bir küme oluşturuyorlar ve bu kümenin dışında herhangi bir durum oluşmadığına göre küme kapalıdır. Kapalı küme inancında yine **determinist (bilirlilik içeren)** bir yaklaşım vardır

Oysaki doğada her canlı sistem çevresi ile etkileşir ve enerji alış-verişinde bulunur. Bu da canlı sistemlerin açık oldukları anlamına gelir. Eğer canlı sistemi çevresi ile bir bütün oluşturduğunu kabul edersek, **canlı+çevre** kapalı bir sistem olarak tanımlanabilir. Özgür irade sadece açık sistemlerde vardır. Kapalı sistem söz konusu olduğunda yasalar olayların oluşumunu belirler. Örneğin Termodinamiğin ikinci yasası olan Entropi yasası **"kapalı sistemlerde düzen karmaşaya doğru değişir"** der. Bu ifade çok parçacıklı bir sistemin

davranışına determinist bir yaklaşımdır. Ama her bir parçacığın ne zaman nerede olacağı hakkında bir görüş bildirmez. Parçacık düzeyinde belirsizlik vardır. Fakat bu belirsizlik bir bakıma kısıtlıdır, çünkü parçacık kapalı sistemin dışına çıkmasına olanak yoktur.

İnsan için de durum aynıdır. Bizim belirli ölçülerde özgür irademiz vardır. İnsan yaşadığı toplum "normların" yasa ve kurallarına uymak zorundadır. Aksi takdirde dışlanır ve toplum dışı bırakılır. Demek ki özgür irademiz kısıtlıdır ve eskilerin ifadesiyle cüzidir. Toplum dışı olanlara deli veya meczup denir. Meczup "cezbeye kapılmış" çekim içine girmiş kişiye denir. Peki ama çeken nedir, veya kimdir? İşte bu tanımsız bir güçtür. Çünkü bu güç kapalı bir sistemin dışındadır. Diğer bir ifadeyle bizim mantıkla açıklamamız mümkün olmayan bir çekici enerjidir.

Gerek bilimin gerekse felsefenin kullandığı mantık Aristo'nun ikili mantığıdır. Bu mantığa ya-veya mantığı diyebiliriz. Ya-veya mantığı kapalı sistemleri tanımlamak için uygundur. Özdeşlik ilkesine göre A sadece A olabilir, başka bir şey olamaz. Örneğin, "gerçek" sadece beş duyumuza hitap eden olaylar ve olgulardır. Oysaki beş duyunun kısıtlı olduğunu ve gerçeğin çok daha geniş ve kapsamlı olduğunu hepimiz biliyoruz. Demek ki ikili mantık günümüzün modern bilimsel yaklaşımına yetmiyor. Yeni bir mantığa gerek var. Bu da Aristo mantığını aşan "Hem-Hem" mantığı olabilir. Saçaklı mantık olamaz, çünkü saçaklı mantık olasılık hesabını kabul eder ki, tüm olasılıkların toplamı bire eşittir der. Yani, kapalı bir sistem öngörür.

Hem-hem mantığı açık bir mantıktır. Bu mantığın kabul ettiği bazı önermeler sunayım:

Kuantum kuramına göre nesnelere **hem dalgadır hem parçacık**. İnsan **hem ruhtur hem beden**, Şu an **hem geçmişten hem gelecekte** oluşmaktadır. Her **insan hem güzeldir hem çirkin**. Her yeni buluş **hem faydalıdır hem zararlı**, Dış dünya **hem vardır hem yoktur**, Rüyalar **hem gerçektir hem gerçek değildir**,.....vs.

Bu tür önermeler gerçeğin göreceli olduğunu ve her insan için farklı bir gerçek algısı olduğunu kabul ediyor. Kuramlar ise yasalıdır ve keyfi değildir. Yasalarda daima gizli veya açık bir determinizm (belirlilik) bulunur. Benim anlayışım kurallı yasalarla, kurallara uymayan insanı dışlamadan "gerçeklik" kavramına farklı bir mantıkla yaklaşmanın uygun olacağı yönündedir. Gerçeği şu ifadelerle tanımlıyorum:

Gerçek hem belirlidir hem belirsizdir. Determinizm (belirlilik) hem vardır hem yoktur. **Özgür irade hem vardır hem yoktur**. Bu yaklaşım fizik gerçeklik kadar metafizik (fizik ötesi) bir gerçekliği de kabul eder, dışlamaz. Çünkü insan kapalı bir sistem değildir. Yaptığım tanımlar da Aristo mantığının isteği doğrultusunda kesin ve belirli olmayabilir, ama insanı insan yapan da bu esnek bakışı ve uyum sağlama yeteneğidir.